

סקירת ספרות

כל חברה תרבותית מקיימת בתוכה טקסים המבטאים חשיבות של נושא מסוים והם מסייעים לשמור על הסדר החברתי הקיים. הטקס נועד לפנות לרגשות המשתתפים וליצור הזדהות עמוקה לערכים ולאמונות המתבטאים בטקס. הבעת המשמעות של הטקס נעשית באמצעות סמלים המעבירים משמעות מוסכמות בתרבות. בטקס החופה הישראלית, למשל, החתן נוהג לשבור את הכוס כסמל לזיכרון חורבן בית המקדש בירושלים, ואילו בטקס החופה האתיופית דווקא מעבירים חוט או סרט הצבוע באדום ולבן כסמל לטוהר החתן והכלה בעת כניסתם לנישואין. טקס נוסף המהווה סמל משמעותי מאוד בקרב תרבויות רבות הוא טקס הקידוש בליל שבת אשר מקרב את בני המשפחה סביב השולחן ומכניס את כולם ליום המנוחה השבועי הקדוש. קהילות מסורתיות כמו זו הבוכרית, מייחסות חשיבות רבה לסדר הקידוש במסגרת הקירבה שלהן לדת, על כן ארצה לבחון דווקא את הקהילה הבוכרית באופן פרטני. בסקירה זו אציג מסגרת תיאורטית מושגית לעבודה. ארצה לחקור את הספרות המחקרית של טקסיות בכלל וטקסי מעבר בפרט, אתייחס לאופי הטקסים בקרב קהילות מסורתיות ואציג את הספרות סביב טקס הקידוש בפרט. לבסוף, אתייחס לקהילה הבוכרית בישראל, הגירתה ארצה ומאפייניה.

א. טקסיות וטקסי מעבר

הטקס מציג בפנינו באופן מרוכז את החוויה החברתית-תרבותית, את מגוון היחסים וההיררכיות בחברה ואת האמונות והאידיאולוגיות של המשתתפים בו. במהלך הטקס ישנה התייחסות לסמלים והמבצעים מאשרים את ערכיהם באמצעות פעולות ואמירות מקדשות. הטקס לרוב מייצר עבור המשתתפים בו את אידיאל המציאות הראויה על כל גווניה. מכאן כי הטקס מראה את הדרך הראויה לנהוג ולהנהיג את אורח החיים. הטקס מקדש את ההבדלים הקיימים בין הקבוצות השונות והופך אותם לחוקיים ומוסדיים. כוחו הרב של המרחב הטקסי בשימור ערכי החברה, כמו גם כזירה לביצוע פעולות במטרה לשמר אותם, הופעת אותו למרחב חשוב ומשמעותי למעצבי תרבות ואורחות חיים (אקרמן ועברון, 2016).

שני החוקרים הבולטים אשר ניתחו במחקריהם את התהליך הטקסי בכלל וטקסי מעבר בפרט היו האנתרופולוגים ואן-גנפ (Van-Gennep, 1960) וטרנר (Turner, 1969). ההגדרה הקלאסית של המושג "טקס" מתייחסות לתחום הדתי. על פי ואן-גנפ, טקסי מעבר הם אלו המלווים את הפרט או את החברה כולה בתהליך חברתי תרבותי תוך פעילות גומלין מתמדת בין הפרט לבין החברה. טקס המעבר מלווה כל שינוי במקום, בזמן, במיזב (סטטוס), בתפקיד ובגיל. מערכת טקסים זו מסייעת לפרט או לחברה להגדיר מצבם מחדש. ואן-גנפ טען כי לטקסי המעבר קיימים שלושה שלבים: שלב ההפרדה והניתוק (מהסטטוס הקודם), שלב הביניים או המעבר ושלב הכינוס וההתמזגות. שלב ההפרדה (rites of separation) מתייחס לטקסי פרידה כמו לוויית כאשר הסמל העיקרי הוא המוות. שלב הביניים (rites of transition) מתמקד בגבולות עצמה, עצם קיומו של הסף (liminality), אשר עוסק בלימינליות ובודק את אי הודאות וההיסוסים בקרב החברה, כמו טקס האירוסין או הלידה. שלב ההתמזגות או האיחוד מחדש (rites of incorporation) מבקש לחבר בין יסודות נפרדים ליחידה אחת כמו חתונה או ארוחת ערב משפחתית, בשלב זה נוצרת קבלת הזהות החדשה- הקבלה לקבוצה חברתית החדשה. (Van-gennep, 1960: pp.107-109).

טרנר משתמש במודל של ון-גנפ ומרחיב את שלב הלימינאליות (הסיפיות, הגבוליות) לכדי הוויה עצמאית שאינה קשורה בהכרח לטקסי מעבר שבטיים בלבד, והיא מתקיימת כדרך קבע בשולי מסגרות חברתיות ומגלמת ניתוק מן החברה והפקעה מהסדר החברתי המקובל. על פי טרנר, המאפיינים של לימינאליות מעורפלים בהכרח כלומר הם לא כאן ולא שם ולכן תכונותיהם מתגלות במגוון רחב של סמלים בחברות

הרבות המנכ"חות בטקס שלבי מעבר חברתיים ותרבותיים. טרנר מדבר גם על קומיוניטאס (המונח הלטיני של קהילתיות) כלומר יחסי הגומלין בין בני האדם בקהילה בלתי מובנית או מובנית באופן בסיסי, נטולת דיפרנציאציה או אחווה, המצייתים יחדיו לסמכותם הכללית של זקני הטקס. חשוב להבחין בין מצב של קהילה (community) בה שוררת היררכיה לבין מצב של קהילתיות (communitas), עליו מדבר טרנר, המתאר מצב שבו כולם חשים שווים. הקדושה הטמונה בכניעות התהליך הטקסי עובר הלאה וממתן את גאוותם של אלו הנמצאים בעמדה גבוהה יותר. הלימינאליות מלמדת כי הגבוה אינו יכול להיות גבוה ללא קיומו של הנמוך ועליו לחוות על בשרו את הרגשות שמרגיש הנמוך. בתהליך הטקסי כולם הפוכים לאנונימיים, פשוטי העם יכולים לכפות את סמכותם על הסמכות העליונה בשבת כך שלכל הישויות הלימינאליות אין עמדה או מיקום חברתי. הקהילתיות כולה מייצגת את הנורמות, הגישות, התחושות והיחסים התרבותיים המתבטאים במסורת. הטקס זוכה למעמד יתר מאחר והוא מעביר את המסר האדיר לחניכים החדשים לגבי השינוי במעמדם. טרנר הסביר כי קומיוניטאס מופיע במקום שבו המבנה החברתי אינו עושה את יעדו. הוא נתפס כקדוש מאחר והוא מפר וממוסס את הנורמות השולטות ביחסים המובנים לכן הלימינאליות, כלומר המצב הגבולי שמאפיין את אותו הרגע, נוצר בהכרח ממיתוסים, סמלים, טקסים ויצירות אומנות (Turner, 1969).

טקס מעבר מחזק את המודעות למעבר אצל מי שעובר אותו וכן בקרב כל הקהילה מעצם היותו פומבי. הוא יוצר לכידות ונועד לגבש את המשתתפים על מנת לאשר חדש את ערכי החברה ואת תחושת השייכות. חברה חילונית מודרנית, אינה שואבת את סמכותה מהדת ומהטרנסצנדנטלי על כן תפיסת הטקס משתנה בתהליך החילון. החברה המודרנית מגבילה את תחום הדת למישור הפרטי, לכן הפעולה הטקסית הדתית, שבחברות מסורתיות מעורבת בה הקהילה כולה, משתנה בחברה המודרנית למה שאפשר לכנות מופע או ביצוע. למופעים ציבוריים אלה יש תפקיד חשוב ככלי שבאמצעותו בני האדם יכולים להתאחד ולשמור על רמה מסוימת של אחדות. בחברה המודרנית הטקס משמש כלי חשוב ביד מנהיגים פוליטיים, המחזקים את כוחם באמצעות טקסים. במקומות בהם הלאום מתגבר על הרוח הדתית, הטקסים הם אלו המשרישים את הזהות הלאומית. הסוציולוגיה המודרנית מייחסת את הטקס בכלל וטקסי המעבר בפרט, לא רק לתחום הדתי אלא גם לתחום החילוני היום-יומי. מכאן כי הגדרתו של הטקס מורכבת ורב משמעית (דורון, 2010 : עמ' 55-56).

ב. טקסים בחברות מסורתיות

ראשיתה של תופעת הטקסיות מתחילה בתקופת ראשית האנושות כלומר בשבטים. בכל טריטוריה מיוצגים תת-שבטים רבים, לכל אחד מהם יש סמלים ופולחנים טוטמיים משלו, אך כולם משתייכים לאותו השבט כאשר אנשיהם בעצם מאמינים באותה הדת. הדת לובשת צורה אידיאלית בדמות האלים. בני תת-השבט לרוב מתכנסים יחד כדי להשתתף בצוותא בטקסים אשר נועדו להגביר את הקדושה. אופי הטקס שווה בכל סוגיו, כמו טקס הקבלה לשבט או הטקס להגברת המיניות, כאשר המטרה היא לא רק לעורר מחשבות ורגשות מסוימים, אלא גם לקשר את ההווה אל העבר ואת הפרט אל הקבוצה (אוואנס-פריצ'ארד, 1998 : עמ' 73-74). הטקס המקובל בחברות